

Олександр КОРДОНЕЦЬ

кандидат філологічних наук

доцент кафедри філології

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

e-mail: kordonets.oleksandr@kmf.org.ua

[Рец.]: УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ ОЧИМА ЗАХІДНОГО СУСИДА

[на кн.]: Ч. Фединець, М. Фонт, І. Сакал, Б. Варга. Історія України: регіони, ідентичність, державність. Будапешт: Центр суспільних наук – вид-во «Гондолот», 2021. 444 с. (Fedinec Csilla, Font Márta, Szakál Imre, Varga Beáta. Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Budapest. Társadalomtudományi Központ-Gondolat Kiadó, 2021. 444 o.)

Україна й Угорщина – сусідні держави, які мають тривалі добросусідські відносини, доволі тісні економічні, культурні та родинні зв'язки. В Україні проживає численна угорська меншина, а на території Угорщини за останні роки значно збільшилася українська діаспора. Попри це, маємо доволі парадоксальну ситуацію: як угорці, так і українці насправді дуже мало знають історію один одного, а кількість наукових або науково-популярних праць на цю тему можна порахувати на пальцях однієї руки. Хорошим зачином у цій справі стала ґрунтовна угорськомовна колективна монографія «Історія України: регіони, ідентичність, державність», яка вийшла наприкінці 2021 р. у Будапешті.

Для написання книги зібрався фаховий авторський колектив, до якого ввійшли як угорські історики, так і український автор, а також авторка родом з України, яка вже довгий час живе та працює в Угорщині.

ні. Марта Фонт (Font Márta) – викладачка Пейчського наукового університету, Беата Варга (Varga Beáta) – Сегедського наукового університету, доктор філософії в галузі

історичних наук Імре Сакал (Imre Szakál) працює в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ, а Чілла Фединець (Fedinec Csilla) – співробітниця Науково-дослідного центру суспільних наук (Угорщина). Як відзначили самі автори на презентації книги, вони спробували зробити загальний огляд історії України від найдавніших часів до сьогодення, прагнучи рівномірно розподілити матеріал між основними історичними епохами. У цьому плані монографія є унікальною для Угорщини, адже, як зауважила Б. Варга, вона ще зі студентської лави зацікавилася українською історією, і вже тоді з'ясувалося, що це – *terra incognita* для Угорщини.

Структурно монографія поділена на дев'ять розділів, які відображають головні історичні віхи розвитку українських земель: I. Київська Русь і її регіони (882–1240); II. Золота Орда (1240–1502); III. Під владою Польщі і Литви (1340–1569); IV. Козацька епоха (1569–1654); V. Гетьманат (1654–1764); VI. Галичина (1772–1918); VII. У складі Російської імперії (1764–1917); VIII. Радянська Україна (1917/1922–1991); IX. Незалежна Україна (1991–2019). Як стверджують автори в передмові, саме через історичні регіони можна найбільш послідовно простежити походження сучасної України, починаючи зі середніх віків, та з'ясувати, як із-поміж трьох спадкоємців Київської Русі Білорусь обрала шлях зближення з Росією, а Україна – цивілізаційний шлях віддалення від неї.

Показово, що, розкриваючи в перших розділах основні віхи середньовічної історії, автори велику увагу приділяють поясненню явищ, понять, об'єктів, культурних артефактів, притаманних лише Київській Русі, тож не зовсім зрозумілих для закордонного читача. Для цього в монографію навіть введено окремі вставки, виділені візуально. Цікаво, що в першому розділі один із підрозділів присвячено тому, де пролягали західні кордони Київської Русі. Автори опонують тим українським історикам, які стверджували, що оскільки на території сучасного Закарпаття проживали слов'яни, то це теж була територія Київської Русі.

Другий розділ містить детальний опис битви на р. Калка, обставин, що їй передували, та її наслідків. Дослідники зіставляють різні джерела, обґрунтовано та фахово дискутуючи з окремими твердженнями істориків попередніх епох, дають власний аналіз причин поразки руських князів. Розкрито наслідки монгольської навали, акцентовано увагу на тому, що для різних регіонів Київської Русі існування в умовах монгольського іґа складалося по-різному. Стверджено, що саме напад монголів став каталізатором посилення регіональних відмінностей, що зрештою привели до створення у XIII ст. окремих української та білоруської ідентичностей. Цікавий момент: у розділі наголошено, що героїзація/ідеалізація новгородського князя Олександра Невського (Олександр Невський) у російській історіографії безпідставна, оскільки він ішов на повну співпрацю з монголами та навіть допоміг їм підкорити Твер. Автори звертають увагу, що в Галицько-Волинському літописі спостерігаємо подібну ідеалізацію іншої постаті – князя Данила, який шукав різних шляхів, аби позбутися влади Золотої Орди. У цьому контексті історію з коронуванням Данила Галицького в монографії трактовано як надію реалізації унії для Папи Римського та одержання військової допомоги західного світу для Данила Галицького. Щоправда, сподівання жодної зі сторін так і не реалізовано. Окремий великий підрозділ присвячено Кримському ханству (від формування та здобуття незалежності від Золотої Орди до появи османського впливу). Автори слушно зазначають, що аж до 1783 р. воно залишалося

потужним чинником в історії всієї Східної Європи, а також заперечують доволі поширену думку про нього як повного васала Османської імперії: «До початку XVI століття між Кримським ханством та Османською імперією існували не підпорядковані васальські відносини, а партнерські, що базувалися на взаємних інтересах» (С. 97).

Четвертий розділ розкриває експансію литовців на схід, поглинання Галичини та Волині Польським королівством, початки козацтва. Як і в попередній частині, окремий підрозділ присвячено Кримському ханству в XVI ст. та історії сучасного Закарпаття в XIII–XV ст. (тоді ці землі входили до складу Угорського Королівства, відповідно тут функціювала адміністративна система комітатів).

Пізнавальною і цікаво написаною видалася п'ята частина монографії, присвячена епосі Козаччини. Автори ретельно проаналізували різні версії походження слова «козак», розкрили формування козацтва як суспільного прошарку, його різномірність (що не завжди усвідомлює й пересічний українець), пояснили різницю між запорізькими та реєстровими козаками. Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького у книзі названо рухом Хмельницького (С. 163), детально простежено його передумови, виникнення та хід війни, у якій жодна зі сторін не мала достатньо сил, щоби здобути остаточну перемогу. Окреме місце виділене правовому статусу українських територій після Переяславської угоди 1654 р. Зробивши короткий огляд різних історико-правових теорій російських та українських дослідників, автори монографії схиляються до версії протекторату й наголошують, що насправді сторони вкладали в підписану угоду різний зміст.

Історія козацької держави продовжується в наступному розділі під назвою «Гетьманат». Автори відзначають дипломатичний талант Богдана Хмельницького, багатовекторність і полівасальність його політики в пошуках найкращого виходу для українських земель. У монографії слушно спростовано наративи радянської та російської історіографії про начебто «возз'єднання» двох народів. Читач має можливість ознайомитися з детальним описом організаційної структури Гетьманської держави, особливостями її адміністративного устрою та функціонування, які, як справедливо зазначено, кардинально відрізнялися від московських/російських.

Окремий підрозділ присвячено постаті Івана Мазепи. Автори слушно спостерегли, що росіяни «майже усіх попередників Мазепи – хіба що за винятком Богдана Хмельницького – вважали і називали зрадниками», але в російській історії саме Іван Мазепа став символічним образом «зрадника» (С. 226). Хоча, якщо глянути глибше, то гетьман робив те саме, що й більшість попередників: козацькі інтереси поставив вище за лояльність до царя. Після поразки шведського короля Карла XII (Karl XII) та українського гетьмана Івана Мазепи процес обмежень автономних прав пришвидшився і, зрештою, призвів до їх повної ліквідації й інтеграції українських земель до територіально-адміністративного устрою Російської імперії. На думку авторів, важливу роль у цьому відіграло захоплення росіянами Кримського ханства (про це мовиться вже в сьомому розділі).

Доля земель наприкінці XVIII – на початку XX ст., розташованих на захід від Російської імперії, розкрита в розділі під назвою «Галичина», хоча тут йдеться і про Буковину, і про Волинь, і про Закарпаття. Тож, можливо, доцільніше було все ж таки назвати його «Західноукраїнські землі» або подібно. Детально розглянуто

етнічний та соціальний склад населення регіону, що після поділів Польщі став частиною Австро-Угорської імперії, його економічний розвиток, церковно-релігійне життя та освіту. Відчувається, що цей край близький авторам, очевидно, у зв'язку з належністю в минулому угорців та українців із західних територій до одної держави. Вони окремо зупиняються на темі національного відродження, слушно зауваживши, що цей процес почався саме з культури, зокрема літератури, а вже згодом (на межі XIX–XX ст.) перейшов у політичний вимір.

Розділ VII «У складі Російської імперії (1764–1917)» розкриває намагання російської влади усунути всі етнічно-культурні відмінності між регіонами держави, внаслідок чого посилилася русифікація українців. Автори вважають спрощенням із боку українських істориків називати українські території у складі Російської імперії Наддніпрянською Україною, оскільки їх доцільно поділити, як мінімум, на чотири великі неоднорідні регіони: Лівобережна Україна, Слобожанщина, Правобережна і Південна, або Степова, Україна. Як і в попередньому розділі, окремий підрозділ присвячено руху національного відродження, який, як і на західноукраїнських землях, почався із зацікавлення історичним минулим та переходом у літературі на живу розмовну українську мову. Розкривається і доля українських земель під час Першої світової війни. Зазначено, що саме ці території постраждали в ході воєнних дій найбільше.

Україна у трагічних зламах XX ст. постає у VIII розділі. Автори книги зазначають, що в українській історіографії період національно-визвольних змагань займає дуже важливе місце, відповідно українські історики змальовують їхній перебіг детально, але в самій монографії ці події подано доволі стисло. Це зауваження стосується і подій Другої світової війни. Діяльність Української повстанської армії (УПА) висвітлена, на мою думку, дещо однобоко. Подано відомості про її створення, далі наведено дані тільки про акції проти євреїв і поляків. Натомість боротьба повстанців проти радянської влади залишилася фактично за кадром. Відомо, що УПА боролася аж до 1950-х років – значно довше, як слушно стверджує Сергій Плохій, «ніж будь-який інший збройний рух опору в окупованій Радянським Союзом Східній Європі»¹.

Незалежна Україна – об'єкт змалювання останнього, дев'ятого, розділу. Поворотним моментом у розпаді СРСР і проголошенні незалежних республік автори монографії називають Чорнобильську катастрофу 1986 р. Зміни українських президентів подано як зміну варіантів національної держави. Окремий підрозділ присвячено демографічним питанням, зокрема причинам постійного скорочення чисельності населення, наведено детальну інформацію про національні меншини, що проживають на території України. Цей розділ видався доволі еkleктичним, деякі сфери життя (до прикладу економіка: доцільно було би звернути увагу читачів хоча б на те, що Україна належить до п'яти найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, а за експортом соняшникової олії у 2020 р. посіла перше місце у світі; або ж авіабудування: літак АН-225 «Мрія» до сьогодні світовий рекордсмен за вантажопідйомністю) наче залишилися поза увагою укладачів. Наприклад, у підрозділі, де йдеться про президентство Петра Порошенка, згадані лише запрошення до уряду іноземців та ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Навряд чи це були дві найважливіші події цих

¹ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. С. 380.

5 років. Хотілося б, щоби в угорських читачів Україна асоціювалася не тільки з епітетами «бідна» та «корумпована», а й з певними досягненнями у сфері демократії, реформами (наприклад, антикорупційною, державними закупівлями «Прозоро», децентралізацією тощо), утвердженням вектора євроатлантичної інтеграції (наслідком чого став і безвізовий режим, і підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом). Так само президентство Володимира Зеленського розпочалося зі знакових реформ (наприклад, земельної чи діджиталізації державних й адміністративних послуг, адже відтепер Україна належить до кількох країн світу, де громадяни можуть користуватися електронними посвідченнями особи), які чомусь не знайшли відображення в монографії.

Загалом книга «Історія України: регіони, ідентичність, державність» справляє враження якісного добротного дослідження, що дає читачеві хорошу загальну картину історії України від середніх віків до сучасності, хоча й не позбавлена дрібних недоліків. Зокрема, впадають у вічі неточності, пов'язані зі сферою культури: Микола Костомаров названий російським істориком (С. 124), хоча його мати була українкою, тож, як мінімум, його варто називати українсько-російським науковцем; серед засновників нової української літератури поряд з Іваном Котляревським названий і Григорій Сковорода (С. 263), однак його твори написані не живою українською, а церковнослов'янською мовою; «Енеїду» 1798 р. видав не сам Іван Котляревський – без його відома це зробив Максим Парпура (С. 308); Микола Хвильовий був відомим українським прозаїком, а не поетом (С. 348) тощо. Додатково було б подати більше ілюстрацій та ширшу хронологічну таблицю, проте я впевнений, що в наступному, другому, доповненому виданні ці побажання будуть взяті до уваги. Вітаю авторів зі значним науковим здобутком, який послужить кращому взаєморозумінню між двома сусідніми народами, та сподіваюся, що подібне видання з історії Угорщини вийде в майбутньому і для українських читачів.

REFERENCES

Plokhii, S. (2018). *Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].